

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.1>

КАТЕГОРІЯ ОЧІКУВАННЯ У ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ВЕРНЕРА МАЙХОФЕРА

Бесага І.В.,

аспірантка кафедри загально-правових дисциплін

Інституту права

Львівського державного університету внутрішніх справ

Бесага І.В. Категорія очікування у правовій концепції Вернера Майхофера.

Німецький правознавець Вернер Майхофер (1918-2009) у вітчизняній філософсько-правовій літературі найчастіше згадується у контексті його оригінального підходу до поєднання соціальної та екзистенціальної філософії. Пояснення понять міжлюдської комунікації, життєвих, соціальних ролей і становищ, а також впливаючих з них соціально-рольових очікувань та інтересів методологією одночасно соціальної та екзистенціальної філософії, дозволило правознавцю вести мову не лише про буття та смисл (зміст) права, але і про його цінність. Остання виражена автором через категорії очікування та інтересу. На сьогоднішній день у сучасній доктрині та судовій практиці велика увага приділяється розробленню поняття «правомірного очікування», однак їх зв'язок з майхоферськими напрацюваннями з цього питання поки не отримав належної уваги. Необхідність переосмислення значення названої філософсько-правової концепції може сприяти кращому розумінню інституту легітимного сподівання, зокрема з урахуванням того, що на даний час наукова доктрина офіційно визнана джерелом права. З огляду на зазначене, метою пропонованої розвідки є дослідження змісту та значення правої категорії очікувань у філософсько-правовій концепції Вернера Майхофера.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що майхоферське розуміння поняття очікування є відмінним від усталеного у сучасній юридичній доктрині та судовій практиці, його правомірність не зумовлюється реалізацією особою належного їй суб'єктивного права, а обґрунтованість очікування не пов'язана із відповідністю закону. Воно виступає як основа будь-якої нормативної вимоги, приписує суб'єкту межі повинної та недозволеної поведінки у конкретній ситуації.

Очікування у розумінні німецького правознавця постають як основа права, яка міститься у соціальних образах і ролях та актуалізується, змінюється й реалізується під час відповідального прийняття рішень у життєвих ситуаціях. Такі очікування виступають аксіологічним критерієм процедури і результату правотворення, надаючи тим самим отриманому праву соціологічної нормативності та екзистенційної цінності. Право у такому розумінні зображується не лише як обов'язкове, але і як необхідне.

Ключові слова: правомірні очікування, соціальна філософія, філософія екзистенції, соціально-рольові відношення, правова аксіологія.

Besaga I.V. The expectation category in the legal concept of Werner Maihofer.

The German jurist Werner Maihofer (1918-2009) is most often mentioned in domestic philosophical and legal literature in the context of his original approach to the combination of social and existential philosophy. The explanation of the concepts of interpersonal communication, social roles and positions, as well as the resulting socio-role expectations and interests with the methodology of both social and existential philosophy, allowed the jurist to talk not only about the existence (being) and sense of law, but also about its value. The concept of value is expressed by the author through the categories of expectation and interest. To date, in modern doctrine and judicial practice, much attention is paid to the development of the concept of «legitimate expectation», but their connection with Maihofer's work on this issue has not yet received due attention.

The need to rethink the meaning of the mentioned philosophical and legal concept can contribute to a better understanding of the institution of legitimate expectation, in particular, taking into account the fact that currently scientific doctrine is officially recognized as a source of law. In view of the above, the purpose of the proposed investigation is to study the content and meaning of the right category of expectations in the philosophical and legal concept of Werner Maihofer.

As a result of the conducted research, it was established that Maihofer's understanding of the concept of expectation is different from that established in modern legal doctrine and judicial practice, its legality is not determined by the individual's realization of his subjective right, and the reasonableness of expectation is not related to compliance with the law. It acts as the basis of any normative requirement, assigns to the subject the limits of obligatory and forbidden behavior in a specific situation.

Expectations in the understanding of the German jurist appear as the basis of law, which is contained in social images and roles and is actualized, changed and realized during responsible decision-making in life situations. Such expectations act as an axiological criterion of the procedure and result of law-making, thereby giving the resulting law sociological normativity and existential value. Law in this sense is depicted not only as mandatory, but also as necessary.

Key words: legitimate expectations, social philosophy, philosophy of existence, social-role relations, legal axiology.

Постановка проблеми. Представники екзистенціалістської філософії права, обґрунтовуючи зв'язок права і індивіда, зачасти проводять паралелі (ставлячи знак рівності) між дійсністю/справжністю соціального існування та його цінністю для виражаючої себе екзистенційної Самості. Що стосується права як невід'ємного атрибуту соціальної дійсності, то у центр дослідження філософів права-екзистенціалістів ставиться питання його вагомості, значимості для людського існування. Так, зокрема, у Е. Вольфа [1], Е. Фехнера [2, с. 232-233], Г. Кона [3; 4, с. 138] та М. Мюллера [5, с. 366]. Однак детальна розробка питання аксіологічної структури права (правопорядку) названими авторами не проводилася. Однією із спроб вирішити окреслене питання сучасні філософи права вважають напрацювання німецького філософа права В. Майхофера, який з соціальних ситуацій та ролей, які у них зустрічаються, вивів буттєву, смислову та ціннісну структури правопорядку. Остання отримала своє вираження, у тому числі, через категорію природних/розумних очікувань. Серед іншого, поняття очікувань у правовому контексті зустрічається також у публікаціях М. Вебера [6], Г. Коїнга [7] та Г. Стратенверта [8], однак достатнього висвітлення у філософії права ця категорія не отримала. На сьогоднішній день правозастосовча практика доволі впевнено оперує поняттям «правомірного очікування», проте системне розуміння даного новоствореного інституту поки відсутнє.

З огляду на зазначене, метою пропонованої розвідки обрано дослідження змісту та значення правої категорії очікувань у філософсько-правовій концепції В. Майхофера.

Виклад основного матеріалу. Як стверджує В. Майхофер, людська екзистенція виступає по суті соціальною екзистенцією ... , тобто перебуває в соціальному бутті-з-Іншими. Лише як «Політіс», і тим самим як «людина в праві», вона і є «справжня» людина» [4, с. 167; 9, с. 31]. При цьому в бутті-в-праві мова не йде про індивідуальну своєрідність буття Самістю, але натомість про соціальну дійсність Буття-як (як брата, сина, гостя або друга гостя тощо) [9, с. 31]. В. Майхофер звертається до права як регулятора зв'язків у «бутті-як». Правове, як зазначає сам автор, «має справу з оформленням і виконанням того, що індивід становить у своїй сутнісно обумовленій зустрічі з іншими, яка завжди постає як «зустріч як»» [9, с. 31]. Відтак, право належить до справжнього буття, а факт його укорінення у сфері соціального робить, як стверджує німецький правознавець, соціологію необхідною складовою тієї концепції, що має своїм змістом пояснення феномену права [10, с. 53-54].

Для підтвердження власних висновків німецький філософ права вибудовує структуру соціальних ролей, у якій отримує своє вираження екзистенційне у соціальному, або, як стверджує сам правознавець, – буття Самістю у Бутті-як. Варто зазначити, що структура соціальних ролей¹, про яку вперше

¹ У В. Майхофера вживається наступне словосполучення: «Die Seins-, Sinn-, Wertstruktur der sozialen Lebensrollen und Lebenslagen», що дослівно перекладається як «Буттєва, смислова, ціннісна структури життєвих ролей та становищ». З огляду на те, що у текстах розвідок німецького правознавця поняття «становища» використовується і у інших стійких словосполученнях, таких як «екзистенціальне» / «життєве» / «культурне становище справ», а також те, що поняття «становища» у словосполученні «соціальні життєві ролі і становища» не несе додаткового смислового навантаження, у даній розвідці подекуди буде використано конструкцію «соціальні життєві ролі» для спрощення сприйняття пропонованого матеріалу.

детально ведеться мова у публікації «Природа речей», слідує з майхоферського пояснення людського буття у світі, яке детально розкрито у габілітації В. Майхофера 1954 року [10, с. 44–49, 83–88, 90–91, 101, 107–108, 116, 119–120]. Для належного пояснення категорії очікування, наведемо ключові моменти ситуації людини у світі, як її бачить німецький філософ права.

На передній план тут виноситься процес індивідуалізації і, відповідно, поняття *потреби*: різноманітного буття-залежним індивіда по відношенню до світу, у якому віднаходиться (зустрічається) все те, що придатне слугувати засобом самовизначення, знаряддям здійснення екзистенційного проєкту [10, с. 84]. Зв'язки індивіда та світу представлені через поняття *відсилань* (нім. die Verweisung) та *відповідностей* (нім. die Entsprechung): «чи їжа, чи одяг, чи житло – все *відсилає* його (індивіда – І. Б.) у світ, у якому його екзистенції як «вищій істоті» очевидно вже задано *відповідність*, попередньо впорядковану і підпорядковану його потребам, згідно з якими Зустрічне знаходиться в світі» [10, с. 86–87]¹.

Цим підкреслюється початкова включеність людини у світ (не взагалі, але *певним способом*), постійне перебування у визначених з світу природи і культури образах – соціальних ролях, з яких стає можлива комунікація з зустрічними людьми та використання наявних у світі речей: «як що я зустрічаю Інших: як пішохід інших учасників дорожнього руху, як пасажир кондуктора, як покупець продавця, як учитель учня, як наречений наречену, як сусід сусіда, як батько дитини, як син батьків...» [10, с. 119; 11, с. 73–74]. Таким чином, В. Майхофер представляє всяке людське існування у світі у вигляді соціально-рольових відносин, а категорії відсилань та відповідностей, які, як первинно завлено у «Бутті і праві», представляли спосіб людського буття у світі загалом, подаються філософом права у вигляді елементу соціальних ролей, позначають їх *буттєву структуру*.

Поняття «буття» у В. Майхофера пояснюється як таке, що не «знаходиться за речами», але «збувається між ними»². Однак таке розуміння буття зумовлене зверненням В. Майхофера до «регіональної онтології» як онтології смислів (ейдичної науки Е. Гуссерля), у межах якого воно (буття) вже не береться як буття певного суцього само по собі, але у ситуативній суб'єктно-об'єктній взаємодії як «відношення», як «цілісний смисловий зв'язок» між індивідом і світом. Власне тому поряд з буттєвою структурою соціальних ролей розкривається також і *смислова*.

За висновками правознавця, всякі відповідності створюють *обставини* суцього у відношенні одне до одного: «обставини чогось як чогось для чогось. Наприклад, одного як продавця для іншого як покупця ... » [11, с. 74]. Обставини є онтологічною основою всякого міжлюдського відношення. Виходячи з обставин, суцтому надається певне значення (значення як чогось для чогось: як покупця для продавця, батька для сина і т.д.) [10, с. 44–49; 11, с. 74]. Однак мова тут ведеться не про відношення як цілісність відповідності буття якогось суцього буттю людини, але про їх *смисловий*

¹ Поняття «відсилання» використовується для позначення тієї «відповідно до природи» (зі смислових взаємозв'язків світу) заданої індивіду відповідності, яку він не в змозі змінити, та яка поміщає людину у певне, зрівняне з іншими становище у структурі світу. «Що я, як індивідуальна особистість, завжди вже теж є певної статі, є заданим мені із самого початку Буттям-як, яке відсилає до певної, закладеної у світі відповідності, до якої я тим самим у цілісності мого буття «як такого» неминуче віднесений. Подібна віднесеність включає мене, без мого вільного вибору, в попередньо даний смисловий взаємозв'язок світу, у певну смислову позицію, як чоловіка чи жінку, дає мені «визначення», яке я отримую, бажаю я того чи ні» («Recht und Sein», с. 116). «Ми «за природою» різноманітними способами відіслані до них (зустрічних людей – І. Б.), або як батьки і діти, або як чоловік і дружина, – «як люди» взагалі» («Recht und Sein», с. 90; «Natur der Sache», с. 72–73).

Відсилання створюють відповідності («Natur der Sache», с. 72–73). «Це завжди або власні потреби та відповідність Зустрічному, або потреби Зустрічного, які знаходять у нас свою відповідність, що облаштовує світ навколо нас. ... це завжди цілісність відповідності знарядь обох сторін, яка робить значущим Зустрічне для нас або нас самих для Зустрічного, та яка веде до комунікації з ним. Цей, у постійній мандрівці мого буття у світі охоплений устрій відповідності, «робить» «світ» у його «що» тим, що він суть мені навколишній світ і співсвіт, одночасно конституюючи мою власну сьогобутність у цьому світі як те, що вона є («Recht und Sein», с. 84–85).

² Головним чином мова ведеться про відсилання та відповідності буття суб'єкта і об'єкта. Такі відсилання та зв'язки, які виникають при встановленні відповідностей, ставлять суще (суб'єкта) у певне становище у взаємозв'язках світу (здійснюється встановлення відповідності буття суб'єкта (людини) і буття об'єкта (світу)). Лише у такій відповідності (з такого місця як займаної соціальної ролі) суцтому «розімкнута» буття, лише у ній можливе справжнє існування (у розумінні філософії екзистенціалізму). Однак мова ведеться не буття взагалі, але ту його сторону, яка відповідає суцтому в його тут і зараз. Звідси і відповідні елементи буттєвої структури життєвих ролей, а також прояснення Буття-як як ситуативного. Детально про це див.: «Recht und Sein», с. 42–53, 119.

зв'язок¹. Таким чином буття (у його суб'єкт-об'єктній інтерпретації В. Майхофером) у кожній наступній ситуації, виходячи з обставин зустрічі індивіда з людьми та речами у світі, надає їм зовсім інший смисл, відмінне значення, навіть у тому випадку, коли структура їх зв'язку (відсилання та відповідності) та сама. Значення, у свою чергу, у В. Майхофера слугує онтологічною основою для тієї особливої «ваги», яку індивід набуває у відношенні до Інших, а вони – для нього у світі повсякденності: як вираження залежності чи незалежності сущого у відношенні одне до одного. Саме констатація того факту, що людське буття неповне, залежне від Іншого дозволяє філософу права поставити питання значимості / цінності зустрічного у світі для повноцінності / справжності всякого індивідуального буття [11, с. 75]. Введення аксіологічної складової дозволяє В. Майхоферу виокремити додатково до буттєвої та смислової ще й ціннісну складову життєвих ролей та становищ. Остання представлена через категорії очікувань та інтересів.

Поняття очікувань, які у В. Майхофера надалі позначатимуться як «типові», «природні», «правомірні» та «розумні»², вперше згадується у розвідці німецького філософа права «Природа речей» («Природа справ», О. Стовба). Вони разом з категорією інтересу утворюють ціннісну структуру соціальних ролей та використовуються як з метою прояснення первинної присутності (право)порядку у людському співжитті, так і для доведення значимості права для всякого окремо взятого людського існування (оскільки лише таке, на думку правознавця, є підставою всякої індивідуальної відповідальності).

Перш за все, очікування, про які веде мову В. Майхофер, не є абстрактними чи такими, що мають у собі суб'єктивну основу. Вони – суб'єктивно-об'єктивні, закладені в повторюваних у світі соціальних ролях, які людина займає не довільно, але виходячи з спонукань внутрішнього Я. Оскільки вони впливають із соціально-рольового статусу індивіда, вони можуть бути представлені наступним чином: як «очікування у відношенні до когось як когось: батька по відношенню до сина, учителя – до учня як такого» [11, с. 75]. Як стверджує правознавець, «всяке право помислено та «вчинено» з горизонту очікувань остільки, оскільки воно у вигляді «по праву» заданого масштабу цих (позитивних чи негативних) «очікувань» наказує всім Іншим межі як належного, так і неналежного, тоді як виконання цих очікувань гарантується і необхідним чином встановлюється у вигляді правового примусу»³ [11, с. 75].

Очікування слугують онтологічною основою інтересу. Інтерес тут розуміється як такий, яким індивід наділений у відношенні до буття і поведінки Інших, з якими він зв'язаний соціально-рольовим відношенням, а також значної чи незначної цінності поведінки Інших для самого індивіда у конкретній ситуації [11, с. 75].

«Типовість» очікувань та інтересів виражається у тому, що вони є невід'ємним структурним елементом повторюваних у спільному світі соціальних ролей, притаманними та властивими лише для них, а отже – формальними⁴ та повторюваними у світі. Їх «природність» впливає з їх статусу як первинно існуючих міжлюдських зв'язків, які існують ще до всякого їх законодавчого оформлення чи визнання. З метою збереження філософсько-екзистенційного ухилу власної концепції, автором закріплена презумпція, що людина, виконуючи певну соціальну роль, буде вести себе так, як належить її ролі, однак, що важливо, не втрачаючи при цьому власного призначення – екзистенційного спонукання «стань собою!» [9, с. 22-23].

¹ Детальне розкриття змісту поняття «обставини» знаходимо у «Праві і бутті» В. Майхофера, де правознавець наводить власні міркування щодо можливості досвіду буття. «... чи є буття будівлі суду для всіх нас одним і тим самим? Чи одне й те саме воно для глядача фасаду суду, слухача судових дебатів та обвинуваченого, свідка, адвоката, судді? Чи не «дано» воно їм у їхньому бутті, виходячи з обставин, зовсім по-різному? Це буття, очевидно, показує себе для судді за його суддівським столом абсолютно з «іншого боку», ніж для підсудного на його лаві ...» («Recht und Sein», с. 44-45).

² Використання поняття «розумності» у рамках звернення до категоричного імперативу розкрито у публікації Бесага І. В. Поняття природи речей В. Майхофера: екзистенціалістські й соціологічні аспекти. Право та державне управління, 1. 2022. С. 8-17. <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.1.1>

³ Варто зауважити, що В. Майхофером не розкривається природа згаданого примусу. Залишається без відповіді питання, чим обумовлена наявність такого примусу: існуючою нормою позитивного права чи, можливо, реакцією Інших, зачеплених цією ситуацією.

⁴ Автор стверджував, що індивід може «контактувати» з іншими людьми лише через уже існуючий образ «буття-як» (т. зв. соціальний образ). Це «буття-як» існує як «порожня форма», принесена в своїй початковості за допомогою «виконання» визначеного з охопленого буттєвого взаємозв'язку соціального світу соціального образу» («Recht und Sein», с. 108-117).

Таким чином В. Майхофер поєднує екзистенційну та соціологічну складові. Соціологічна складова очікувань та інтересів проявляється перш за все у тому, що у них отримують своє обґрунтування взаємозв'язки співіснування, їх характер як типових, повторюваних та зумовлених зовнішніми чинниками. У той же час, В. Майхофер неодноразово вказує, що всяке проявлення індивіда у зовнішньому, об'єктивному світі, зворотнім чином відсилає до центру особливого, внутрішнього світу індивіда, до його «життєвих інтересів та ініціативи, з якими всякий індивід «віднаходить себе у спільному світі»» [10, с. 92]. Мова ведеться про екзистенційний інтерес самостійно стати самим собою, досягти своєї власної сутності, реалізувати свій проєкт. Поняття «природності» тут також має скоріше соціологічний підтекст, підкріплюючи майхоферську позицію «соціальної екзистенції» [4, с. 167, с. 10, с. 31].

Як зазначає В. Майхофер, якщо брати за вихідний пункт інтереси і відповідні очікування людей, які реально перебувають в світі в певній ролі або в певному становищі, тобто «якщо ми щоразу вміщуємо себе у (ціннісно) вихідний пункт умов самозбереження і самореалізації учасників правового процесу («зачеплених»), стає очевидним, що в подібній ролі або становищі люди типовим чином зазнають певних способів впливу подій (відношень) відповідно до їхнього функціонального впливу на інтереси людей, одні очікування щодо яких мисляться як благо, а інші – як шкода; як задоволення їхніх інтересів, здійснення бажань, або ж як шкода інтересам, розчарування в очікуваннях» [9, с. 23]. Водночас, інтереси та очікування не є довільно вкладеними у ситуацію, але натомість виступають екзистенційними прагненнями її учасників, що перебувають у відповідному нормативному образі буття-як.

У праці 1963 року автор дещо відходить від попередньо заданого змісту очікувань та інтересів як основи всякої правової вимоги. По-перше, мова тепер ведеться не про очікування та інтереси як закладені в основу певного образу і залежні лише від нього, але про їх «констеляцію» – взаємну відповідність чи невідповідність очікувань та інтересів індивідів у актуальній життєвій ситуації. По-друге, філософ права вводить нове поняття – категорію «призначення людини», тим самим розділяючи «природу речей» як природу тих життєвих ситуацій, в яких реалізується буття-як, та екзистенційну свободу індивіда, наділеного можливістю міняти усталені порядки відповідно до власного уявлення про *справедливість* [9, с. 14].

Правознавець стверджує, що «людина вимагає щось, направляє свою волю на щось не безпідставно, але завжди перед обличчям певної, даної в соціальній дійсності констеляції інтересів і очікувань людей, які стикаються один з одним в життєвому світі повсякдення ... , беручи до уваги задану, а тим самим залишену на відкуп людині згідно її призначенням фактичну дійсність» [9, с. 22]. Як стверджує правознавець, «існують ситуації, для яких не існує жодного рішення, за якого всі інтереси і очікування, що «перебувають на кону», могли б бути приведені до «спільного знаменника»; жодного компромісу: жодна угода неможлива за умов конфлікту інтересів, коли «всі витрати будуть віднесені на рахунок учасників ситуації»; де будь-який компроміс виправданий лише більшою чи меншою мірою, а також немає ніякого єдино можливого, справедливого рішення» [9, с. 25-26] щодо таких інтересів. Для В. Майхофера це означає лише те, що «масштаб для вирішення подібного конфлікту інтересів, вміщеного в природі речей, в кінцевому підсумку може бути знайдений лише в самій людині: в тому, що людина осягає як власне призначення, і що вона в змозі відкрити лише історично, осмислюючи, що ж із цієї, заданої і врученої їй у розпорядження дійсності світу, пропорційно людині, а що – ні» [9, с. 25-26]. Підставою всякого права вчений називає боротьбу протилежностей, діалектику інтересів і очікувань: «уже в повсякденних зустрічах людей у таких соціальних ролях, у гру входять суперечливі вихідні позиції: надмірна вигода покупця обертається збитком для продавця, надмірне розширення або звуження обов'язків лікаря згідно з однією позицією є недоліком, а з іншою – перевагою» [9, с. 33].

Розумне (правомірне) очікування формується не раптово, а за допомогою (і у процесі) виконання та повторення визначених з охопленого буттєвого взаємозв'язку соціального світу соціальних образів [10, с. 108–117]. Майхоферівське «буття-як» постає як соціальний образ у динаміці. Така задається очікуванням на результат від виконання людиною її соціальної ролі та вимогою відповідних дій до інших учасників відносин. Однак інтереси та очікування самі по собі не є правом (Належним) у розумінні В. Майхофера. Оскільки у екзистенціалістській філософії права право виникає та існує у результаті його здійснення (як правовий вчинок у конкретній ситуації), В. Майхоферу було необхідно зобразити цей динамічний процес правотво-

рення, що він і робить через введення категорій *вимоги* та *обов'язку* – Належного як оправданої поведінки Інших¹.

Сучасна судова практика та юридична доктрина розглядають категорію очікувань у кількох варіантах: як правомірне очікування певного статну речей у майбутньому (застосовується переважно у контексті права власності) та як легітимні сподівання на належне застосування матеріальних і процесуальних правових норм (у т.ч. на правову визначеність) [12; 13]. У розумінні правозастосовної практики, очікування повинні мати конкретний характер, ґрунтуватися не просто на надії, а на нормі права чи правовому акті [14].

Майхоферське розуміння поняття очікування є відмінним від вищеназваного, його правомірність не зумовлюється реалізацією особою належного їй суб'єктивного права, а обґрунтованість очікування не пов'язана із відповідністю закону. Воно виступає як основа будь-якої нормативної вимоги, приписує суб'єкту межі повинної та недозволеної поведінки у конкретній ситуації. У той же час, В. Майхофером піднімаються питання узгодження суперечливих правомірних очікувань, їх історичної обумовленості та зв'язку з соціально-рольовим статусом, а також можливість виходу за межі установленої практики застосування закону з метою прийняття власне правового рішення. Названі моменти можуть бути використанні для удосконалення сучасного розумінні інституту правовірних очікувань.

Висновки. Філософські пошуки видатного німецького правознавця В. Майхофера буквально пронизані інтенціями ціннісного обґрунтування права. Аксиологія права, до якої веде філософ права, постає у діалектичній єдності з правовою соціологією і підтримує його концепцію на рівні теорії ідеального (філософія) рівня, не дає перетворитись на «звичайну соціологічну доктрину» (Г.В. Мальцев). Прикметним тут виступає те, що соціологічні категорії «інтересів» та «очікувань» беруться у подвійному значенні: 1) з позицій філософії екзистенції, де вони виражають ціннісну (для всякого у бутті Самістю і бутті-як) основу закладеного у соціальні ролі порядку та 2) з позиції соціології права. У другому випадку мова ведеться про соціальне підґрунтя права, дану з природи речей – повторюваних у світі соціальних ситуацій і ролей – його допозитивну основу та виведену з неї нормативність.

Очікування у розумінні В. Майхофера постають як основа права, яка міститься у соціальних образах і ролях та актуалізується, змінюється й реалізується під час відповідального прийняття рішень у життєвих ситуаціях. Вони виступають аксіологічним критерієм процедури і результату правотворення, надаючи тим самим виведеному праву соціологічної нормативності та екзистенційної цінності. Право у такому розумінні зображується не лише як обов'язкове, але і як необхідне.

Своєрідність підходу В. Майхофера до трактування поняття очікування, його ідеї, пов'язані із розвитком відповідної концепції, викликають поглиблений інтерес на сучасному етапі розвитку правознавства. Встановлення можливості застосування окремих поглядів німецького філософа права на категорію правомірного очікування у вітчизняній правозастосовній практиці повинно стати предметом подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Wolf E. Vom Wesen des Rechts in deutscher Dichtung. Hölderlin, Stifter, Hebel, Droste. Frankfurt a. M. 1946.
2. Fechner E. Rechtsphilosophie: Soziologie und Metaphysik des Rechts. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul S beck), 1956. XX, 303 S.
3. Cohn G. Existentialism and Legal Science. New-York: Occana publications inc., 1967. 148 p.
4. Стівба О. В. Право і час. Х.: Тім Пабліш Груп, 2016. 366 с.
5. Müller M. Existenzphilosophie, 4. Aufl. 1986.
6. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. 3. Aufl., unveränd. Nachdr. der 2., verm. Aufl., Tübingen: Mohr, 1947. XII. 385 S.
7. Coing H. Grundzüge der Rechtsphilosophie, 3. Auflage. D Gruyter, 1976. 365 S.
8. Stratenwerth G. Das rechtstheoretische Problem der «Natur der Sache». *Recht Und Staat in Geschichte Und Gegenwart*, Band 204. 1957. 31 S.
9. Maihofer W. Naturrecht als Existenzrecht. Frankfurt a. M., 1963. 54 S.

¹ Пояснення змісту категорій вимог та обов'язків здійснено у публікації Бесага І. В. Поняття природи речей В. Майхофера: екзистенціалістські й соціологічні аспекти. Право та державне управління, 1. 2022. С. 8-17. <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.1.1>.

10. Maihofer W. Sein und Recht. Frankfurt a. M., 1954. 125 S.
11. Maihofer W. Die Natur der Sache. Die Ontologische Begrueudung des Rechts. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965. 145 S.
12. Постанова Верховного Суду від 25.05.2022 року у справі № 531/1443/20.
13. Постанова Верховного Суду від 31.05.2022 року у справі № 910/3067/21.
14. Постанова Верховного Суду від 13.01.2021 року у справі № 570/5323/17.
15. Мальцев Г. В. Понимание права: подходы и проблемы. М.: Прометей, 1999. 419 с.